

ПРИСТАП ДО ПРАВДА ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА

Горјан Ѓоргиев

април, 2021 година

Овој правен текст е подготвен од авторот Горјан Ѓоргиев ангажиран од Коалицијата „Сите за правично судење“ со поддршка на американскиот народ преку Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД). Мислењата изразени во овој правен текст му припаѓаат на авторот и не ги изразуваат ставовите на Агенцијата на САД за меѓународен развој или на Владата на Соединетите Американски Држави

Вовед

Дефинирањето на поимот пристап до правда воопшто не е едноставно доколку тргнеме од основната премиса дека не постои унифицирана дефиниција за односниот поим. Од една страна, пристапот до правда може да се дефинира како конгломерат, збир од повеќе елементи, и тоа: право на пристап до судовите, право на соодветно застапување и бранење, право на бесплатна правна помош, независност и непристрасност на сите судски инстанции, јавност на постапките и секако, право на правни лекови. Од друга страна, овој поим може да се определи од аспект на неговата срж, суштина, како можност за ефективна институционална заштита на правата на граѓанинот согласно позитивната законска регулатива и релевантните меѓународни документи ратификувани со закон. Глобалната криза предизвикана од пандемијата на новиот тип на коронавирус, Ковид – 19, со која светот сè уште се соочува, наложи прилагодување кон „новата реалност“ во сите сфери на општественото живеење. Оваа криза, несомнено, влијаеше и врз правосудните системи во светски рамки, кои прибегнаа кон имплементирање на нови методологии и практики во судските постапки, се со една единствена цел – одржување на континуитетот на правораздавањето односно, задоволување на правдата дури и во време на светска здравствена, економска и социјална криза. Апстрахиран од ваквата криза не беше ниту македонскиот правосуден систем кој истовремено се соочуваше и со предизвиците кои ги наложи преседанот во правно-политичкиот систем на државата, односно прогласената вонредната состојба во периодот од 18 март до 22 јуни 2020 година.

Судските постапки и организацијата на судовите во време на пандемија и вонредна состојба во Република Северна Македонија

Здравствената криза и вонредната состојба која беше прогласена со Одлука од страна на Претседателот на државата¹, предизвикаа тектонски промени во начинот на работата и организација на судовите, како и текот на судските постапки во граѓанските и кривичните предмети. Ваквите промени несомнено, непосредно влијаеа врз пристапот до правда на граѓаните. Веднаш по прогласувањето на вонредната состојба, судскиот систем се најде исправен пред предизвикот да обезбеди судска заштита на правата и слободите на граѓанинот во отсуство на било каков правен акт кој ја регулира работата на судовите и текот на судските постапки за време на вонредна состојба и пандемија, односно непостоење на одредби во процесните закони кои ја регулираат оваа материја. За пополнување на празнината создадена од непостоење на јасна и прецизна нормативна рамка, се изнајде еден вид на „соломонско решение“, па така работата на судовите беше регулирана преку 2 акти: Одлука за постапување на судовите во Република Северна Македонија во услови на зголемена опасност од вирусот Ковид-19² донесена од страна на Судскиот совет на РСМ, и Уредба со законска сила за роковите во судските постапки за време на вонредната состојба и постапувањето на судовите и јавните обвинителства³. Покрај овие акти, од страна на Здружението на судии на Република Северна Македонија беше донесен и уште еден, незадолжителен и советодавен акт, односно Протокол за спроведување мерки за заштита од Ковид - 19 во судовите. Најнапред, со Одлуката на Судскиот совет на РСМ се поставија основните критериумите за приоритизирање на предметите, односно беа дадени насоки во кои предмети да постапуваат судовите. Уредбата, од друга страна, предвидуваше законските и преклузивните рокови да престанат да течат се до престанокот на вонредната состојба⁴. Не помалку важен беше и Протоколот за спроведување мерки за заштита од Ковид - 19 во судовите, кој иако советодавен, претставуваше одлична основа за регулирање на работата на судовите во време на пандемија, со оглед на тоа што во него беа имплементирани ефикасни мерки за заштита како што се: мерење на телесната температура и дезинфекција на раце при влезот во судовите, задолжително носење заштита маска, одржување физичка дистанца и проветрување

¹ Одлуката бр. 08-526/2 од 18.03.2020 година, Службен весник на РСМ 68/2020

² Одлуката бр. 02-606/1 од 17.03.2020 година

³ Уредба со законска сила за роковите во судските постапки за време на вонредната состојба и постапувањето на судовите и јавните обвинителства, Службен весник на РСМ бр. 84/2020

⁴ Натали Петровска, Жарко Хаџи – Зафиров, „Правни импликации врз судските постапки во време на вонредна состојба,, Центар за правни истражувања и анализи, Скопје, 2021

на судниците. Овој Протокол иако опфаќа ефикасни мерки за заштита, сепак една од мерките, односно правото на судијата да ја ограничат или отстранат јавноста директно задира во основните човекови права, односно во правото на правично и фер судење. Така, согласно Уставот на РСМ, Европската конвенција за човековите права на Советот на Европа, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права на Обединетите нации, како и домашните процесни закони, судењата во судовите во Р. Северна Македонија се јавни, а причините поради кои јавноста може да биде исклучена, како и начинот на кој истото може да биде направено се соодветно предвидени.⁵ Со овие акти се направи обид да се нормира текот на судските постапки и организацијата на судската администрација во услови на пандемија и вонредна состојба, а со цел, да се овозможи непречено и ефикасно спроведување на правдата со максимална заштита на сите инволвирани страни. Дали и колку се постигна посакуваната цел и дали навистина решението беше „соломонско“ е доста дискутабилно, особено ако се земат предвид недоследностите во самите акти и имплементацијата на истите во пракса, техничката (не)подготвеност и просторните капацитети на судовите. Ваквиот сплет на околности го стави под знак прашалник пристапот до правда на граѓаните и ефикасноста на судовите во време на пандемија и вонредна состојба.

Во прилог на тезата дека навистина се стави под знак прашалник ефикасноста на судовите во правораздавањето и пристапот до правда на граѓаните во пандемијски услови и период на вонредна состојба, говорат следните аргументи. Статистичките податоци добиени од страна на 15 основни и 3 апелациони судови во периодот додека траела вонредната состојба покажуваат дека, од вкупниот број закажани рочишта, во граѓанските постапки 54,6% од рочиштата биле одложени, а што се однесува пак на кривичните постапки, процентот на одложени рочишта изнесува 41,9%⁶. Трендот на одложување на рочиштата продолжи и по завршувањето на вонредната состојба, кога како резултат на се посериозната епидемиолошка состојба, голем дел од рочиштата постојано се одложуваа поради здравствени компликации од коронавирусот на инволвираните страни. Со завршувањето на вонредната состојба престана да важи и Уредбата со која се запре течењето на законските и преклузивните рокови, а ова значеше дека судиите останаа немоќни пред опасноста од застарување на кривичните дела и враќањето на судењата на почеток поради неодржано рочиште во законски предвидениот рок.

Понатаму, адаптацијата кон новите мерки и протоколи за работа во екстремно краток временски период, а со цел заштита на здравјето на сите вработени во судовите, наложи голем дел од судовите својата работа да ја реорганизираат во систем на смени и службени дежурства. Во вакви услови, најчесто, самите судии, по своја сопствена оценка ги определувале приоритетните и итни предмети за постапување⁷. Во овие ситуации е тешко да се определи колку навистина, судиите доследно ги почитувале препораките и насоките на Судскиот совет дадени во Одлуката околу критериумите за приоритизирање на предметите, или пак тоа се вршело арбитрерно по сопствена волја на судиите.

Императивот за заштита на здравјето со почитување на основната превентивна мерка – одржување на физичка дистанца се најде во директен судир со едно од основните начела на кривичната постапка, начелото на јавност. Повторно, судиите се најдоа исправени пред уште еден предизвик – да најдат баланс помеѓу потребата од присуство на општата и странечката јавност на судењата и незавидните просторни капацитети на судските згради запазувајќи ги здравствените протоколи, со единствена цел да се испочитува основниот меѓународен стандард за правично судење и еден од основните елементи на поимот пристап до правда т.е. начелото на јавност. Поголемиот дел од судовите за време на вонредната состојба и пандемијата обезбедија соодветни услови за доследно почитување на ова начело, на начин што пристапија кон одложување на веќе закажаните рочишта за час или два подоцна или за некој друг датум, со цел обезбедување на соодветна просторија во која ќе може да присуствува јавноста без притоа да се загрози здравјето на било кој од учесниците во постапката.

⁵ Мерките за заштита од КОВИД-19 не смеат да го попречуваат правото на правично судење, Коалиција „Сите за правично судење“, Скопје 2020

⁶ Ibid

⁷ *Предизвици на судството во вонредна состојба*; Центар за правни истражувања и анализи, Скопје, 2020

(Не)можноста за пристап до правда на притворените лица и состојбата со ширењето на Ковид-19 во затворските установи

Пенитенцијарниот систем, уште пред почетокот на пандемијата се соочуваше со низа проблеми и предизвици во поглед на материјалните услови, здравствената заштита и ресоцијализацијата на осудените и притворените лица. Пандемијата од Ковид – 19, дополнително ги разгори и усложни посочените, и создаде дополнителни проблеми околу заштитата на здравјето и почитувањето на правата на лицата кои се наоѓаат во овие установи. Еден од главните проблеми е неможноста за обезбедување простории за самоизолатија на лицата кои ќе покажат симптоми на вирусот, пред се, поради пренатрупаноста на затворите, па како резултат на тоа, се овозможува голема трансмисија на вирусот помеѓу затворската популација и директно се загрозува здравјето на овие лица. Посочената ситуација во затворите, нејасните протоколи за заштита кои се однесуваат на оваа област и нивното рестриктивно толкување беа доволни „алиби“ за суспендирање на едно од основните права на обвинетото лице – правото на одбрана. Имено, во периодот додека трае пандемијата, за жал, нотирани се досега највисок процент на реакции на одбраната во поглед на недоволно време за комуникација, како и рестрикции во комуникацијата поради тоа што обвинетиот се наоѓал во притвор. Така, во 8% од сите случаи одбраната реагираше дека постоеле рестрикции во комуникацијата додека обвинетиот бил во притвор, а во определени случаи ваквата комуникација била целосно оневозможена⁸. Ваквите рестрикции во комуникацијата, не значат ништо друго освен директно поткопување на правото на одбрана на притворените лица, односно анулирање на нивниот пристап до правда, а сето ова во иднина би имало далекусежни последици како врз индивидуата така и врз правниот систем во целост, односно целосно би се срушила и така крвката доверба која ја имаат граѓаните во истиот.

Заклучок

Доколку досега изнесеното се согледа низ призмата на првично поставената дефиниција за поимот пристап до правда, неоспорно ќе може да се изведе заклучокот дека во време на пандемија и вонредна состојба, пристапот на граѓаните до ефикасна и ефективна правда е значително отежнат. Најпрвин, недостатокот од јасен нормативен акт кој ја регулира работата на судовите во вакви услови, остави простор за манипулации и арбитрерност во начинот на одлучување за приоритетноста на предметите и импровизации во самото постапување по истите. Понатаму, големиот процент на одложени и отповикани рочишта како резултат на пандемијата, и постојаното враќање на судењата на почеток, за многумина значеше само потврда на веќе востановениот став дека правдата е премногу бавна, неефективна па дури и недостижна, и дека правото на судење во разумен рок е прекршено токму од оние кои истото треба да го заштитат. Сериозните предизвици за доследно почитување на начелото на јавност во услови на оскудни просторни капацитети, уште еднаш ја афирмираа потребата од интервенции во процесните закони и техничко опремување на судовите со што ќе се овозможи онлајн функционирање на истите. Ваквите интервенции се нужни затоа што судовите не се само еден обичен административен орган, тие се посебен столб на државната власт каде граѓаните ја остваруваат заштитата на своите загарантирани слободи и права. На крајот, рестрикциите во комуникацијата на притворените лица со својата одбрана значат погазување на минималните стандарди околу правото на одбрана предвидени со членот 6 од Европската конвенција за заштита на човековите права, а следствено на тоа и директно попречување на пристапот до правда на овие лица. Сите овие нотирани проблеми освен тоа што ја потврдија основната теза на овој текст за отежнатиот пристап до правда во време на пандемија и вонредна состојба, потврдија и уште една за жал, одамна поставена теза за тоа дека правосудниот систем е поставен на плитки и климави темели, кои темели едвај ги држат столбовите на оваа државна власт дури и во мирнодобски услови.

⁸ Натали Петровска, Дарко Аврамовски, „Мониторинг на кривичните судски постапки во 2020 година“, Коалиција сите за правично судење, Скопје, 2021